

ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ. ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ ԵՎ ՀՆԱՐԱՎՈՐ ԼՈՒԾՈՒՄՆԵՐ

Սարգիս Արիստակեսի Թովմասյան*, Արսեն Արսենի Առուստամյան,

Հայկ Կարենի Զիրաքյան

*Ճարտարապետության և շինարարության Հայաստանի ազգային համալսարան, ք. Երևան, ՀՀ***tosar@mail.ru*

Հոդվածում ներկայացված են բնակավայրերի կարգավիճակին առնչվող հիմնախնդիրներն ինչպես արտերկրում, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետությունում: Հիմնավորվել է, որ ներկայումս մեր երկրում կիրարկվող բնակավայրերի դասակարգումը, սահմանափակվելով միայն «քաղաք» և «գյուղ» հասկացություններով, աղերսներ չունի հայրենական պատմական փորձի հետ, բացի այդ, դեռևս սահմանված չեն բնակավայրերի կարգավիճակի որոշման սկզբունքները: Արտերկրում կիրարկվող փորձի հիման վրա ընտրվել են բնակավայրերը բնորոշող առանցքային ցուցանիշները՝ բնակչության թիվը, հանրային ծառայություններ ապահովող ենթակառուցվածքների առկայությունը և բնակչության հիմնական զբաղվածությունը՝ վերլուծելով և գնահատելով ՀՀ բնակավայրերի ընդհանրական պատկերն ըստ այդ ցուցանիշների: Վերլուծության արդյունքում առաջարկվել է բնակավայրերը բնորոշելու համար կիրառել ոչ միայն «քաղաք» և «գյուղ», այլև «ուստան», «քաղաքատիպ ավան» և «ավան» հասկացությունները: Մշակվել է բնակավայրերի տարակարգման նոր մոդել՝ ըստ նշված հասկացությունների և ընտրված չափանիշների: Ներկայացվել են բնակավայրերի գործող դասակարգման հիմնական փոփոխությունները և լրացումները՝ առաջարկվող մոդելի կիրարկման արդյունքում: Առաջարկությունները կարող են կիրառելի լինել հանրապետության բնակավայրերի դասակարգմանն առնչվող նորմատիվ-իրավական ակտերում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու ժամանակ:

Բանալի բառեր. *բնակավայր, քաղաք, գյուղ, ենթակառուցվածքներ, բնակչության թիվ, զբաղվածություն*

Ներածություն

Քաղաքները, որպես մարդկանց բնակության ու համակեցության յուրահատուկ միջավայր, ձևավորվել և զարգացել են քաղաքակրթության պատմությանը զուգընթաց: Պատմական տարբեր ժամանակահատվածներում շոշափելիորեն փոխվել է քաղաքներին բնորոշ հատկանիշների շրջանակը: Եթե անտիկ աշխարհում քաղաքային բնակչության կարևոր շերտ էր հանդիսանում մասնավոր հողատերերի հանրույթը, ապա միջնադարից սկսած քաղաքներն այլ բնակավայրերից տարբերակող հիմնական ցուցիչներ են հանդիսացել բնակիչների գործունեության բազմազանու-

թյունը, ինչպես նաև առօրյա կարիքների ամբողջական շրջանակը տեղում բավարարելու հնարավորությունները՝ հիմնականում ապրանքային շուկաների և արտադրության կազմակերպման միջոցով [1]:

Ներկայումս բնակավայրերին քաղաքի կարգավիճակ տալու համընդհանուր կիրառման սկզբունքները բացակայում են և ինչպես տարբեր երկրների օրենսդրությամբ, այնպես էլ գիտական հրապարակումներում բավականին տարբեր մոտեցումներով է բնորոշվում «քաղաք» հասկացությունը: Առանձին դեպքերում բնորոշման հիմքում դրվում են զուտ քանակական ցուցանիշները (բնակչության թիվ և խտություն), սակայն այս պարագայում նույնպես այդ ցուցանիշները շոշոփելիորեն տարբեր են, պայմանավորված երկրի մեծությամբ կամ պատմական ավանդույթներով: Նույնիսկ միջազգային կազմակերպությունների պաշտոնական փաստաթղթերում է արձանագրված տարբեր երկրներում դասակարգման տարբերությունների պատճառով ընդհանուր հանձնարարականներ ձևավորելու բարդությունը: Մասնավորապես, Դանիայում քաղաքի կարգավիճակ կարող է ստանալ 200 բնակիչ ունեցող բնակավայրը, Արգենտինայում՝ 2000, Հնդկաստանում՝ 5000, Ճապոնիայում՝ 50000, իսկ Չինաստանում՝ 100000: Այսուհանդերձ, փորձեր են կատարվում ձևավորելու համընդհանուր մոտեցումներ ինչպես քաղաքները, այնպես էլ ավանները և գյուղերը դասակարգելու համար [2, 3]: Գիտական հրապարակումներում ավելի շատ տարածված է բնակավայրերի դասակարգման ժամանակ ոչ թե քանակական, այլ գործառույթային ցուցանիշները հաշվի առնելը [4-8]: Վերջիններիս թվում կարևորվում են բնակչության զբաղվածության բազմաշերտությունը, հանրային նշանակության մոնումենտալ կառույցների և նույնիսկ կառավարման մարմինների առկայությունը:

20-րդ դարի սկանավոր ճարտարապետ Լե Կորբյուզիեն քաղաքը բնորոշում է որպես ձեռակերտ օրգանիզմ, որը կոչված է պաշտպանելու մարդուն և ստեղծելու պայմաններ բնակվելու, աշխատելու և հանգստանալու համար: Քաղաքային կառուցվածքում նա կարևորում է բնակչության խտության, գործարար, ուսումնական և հանրային կենտրոնների, կանաչ տարածքների, փողոցային ցանցի, արդյունաբերական գոտիների առանձնացման, գեղագիտական և այլ խնդիրների լուծումները [9]:

Հայաստանում ևս պատմականորեն ձևավորվել են բնակավայրերը որոշակի կարգավիճակով բնորոշելու յուրահատուկ մոտեցումներ: Այդ բնորոշումները տեղ են գտել նաև հայոց լեզվում, ուր «բնակավայր» հասկացության տարբերակումները արմատավորվել են վաղնջական ժամանակներից, ընդ որում, տարբերակումների հիմքում դրվել է հիմնականում բնակավայրի մեծությունը և զբաղվածությունը: Ներկայացնենք բնակավայրերի տարբերակման հետևյալ հիմնական տեսակները.

- մայրաքաղաք – «Մեծն քաղաք՝ մայր համարեալ այլոց քաղաքաց իբրու դստերաց իւրոց»,
- թագաւորեալ քաղաք – «իբր Թագաւորանիստ, թագաւորական. Դշխոյ այլոց քաղաքաց»,

- ոստան – մեծ քաղաք, «ապա Ոստանն է Քաղաք ազատ և բարձրապատիվ, արքունական կամ իշխանական յայլնայլ գաւառս հայոց. օր.Դուին (որ թարգմանի բլուր), Վաղարշապատ, Երուանդաշատ,..Նախճաւան և այլն»,
- քաղաք – «Բնակութիւն բազմութեան մարդկան իբր քաղելով ժողովելոց ի մի վայր. շինուած բնակութեանց՝ բաժանեալ ի տունս տունս և ի փողոցս և ի հրապարակս. և ներքին իսկ բնակիչք»,
- գյուղաքաղաք, գեղաքաղաք – «Քաղաքագիւղ, աւան»,
- ավան – «Գիւղ մեծ. Քաղաք փոքր կամ անպարիսպ»,
- գյուղ – «Շէն. աւան, բնակութիւն ի վայրս անդաստանաց. Հանդերձ ազարակօք անդեովք»,
- ազարակ – «Գետին բացօթեայ մշակեալ, ուր արտորայք են և սակաւ բնակութիւն. Որ և Անդաստան» [10]:

Նշված ձևակերպումները որոշակի պատկերացում են տալիս բնակավայրերի բնույթի մասին: Այսօր էլ թվարկված բառերը շարունակում են գոյատևել և օգտագործվել հայերենում, բացառությամբ «թագաւորեալ քաղաքի»՝ հասկանալի պատճառով: Այսուհանդերձ, գուտ իրավական ձևակերպման կամ կարգավիճակի առումով, ներկայումս կիրարկվում են միայն «քաղաք» և «գյուղ» եզրույթները, առանձին դեպքերում լրացվելով «մարզկենտրոն» կամ «համայնքի կենտրոն» բառերով:

Իսկ թե ինչ սկզբունքով են բնակավայրերը ստանում քաղաքի կամ գյուղի կարգավիճակ, Հայաստանի Հանրապետության որևէ իրավական ակտով սահմանված չէ: 1995 թ. ընդունված «Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման մասին» Հայաստանի Հանրապետության Օրենքի մայր տարբերակի 4-րդ հոդվածում տրված է բնակավայրերի սահմանումը, համաձայն որի, «Բնակավայրերը մշտական բնակչություն ունեցող, կառուցապատված, տարածքային ամբողջականություն կազմող և այլ բնակավայրերից տարածքային, տնտեսական կամ պատմական առումով տարանջատված տարածքային միավորներ են» [11]: Օրենքում սահմանված չեն բնակավայրերին քաղաքի կամ գյուղի կարգավիճակ տրամադրելու սկզբունքները, այդ խնդիրը լուծվել է՝ օրենքի հավելվածում բնակավայրի անվանման դիմաց «քաղաք» կամ «գյուղ» գրելով:

Հայաստանի Հանրապետության «Քաղաքաշինություն. Քաղաքային և գյուղական բնակավայրերի հատակագծում և կառուցապատում» շինարարական նորմերով [12] սահմանված են բնակավայրերի դասակարգման սկզբունքները՝ ըստ բնակչության թվի (աղ. 1), սակայն այս փաստաթղթում ևս տրված չեն բնակավայրերի կարգավիճակի սահմանման հիմքերը: Բացի այդ, հատկապես քաղաքների դասակարգումը չի արտացոլում ՀՀ առանձնահատկությունները կամ առկա իրողությունները, մասնավորապես, մեր երկրում չկա «խոշոր» բնորոշմանը համապատասխանող որևէ քաղաք:

Բնակավայրերի դասակարգումն ըստ ՀՀ շինարարական նորմերի

Հ/հ	Բնակավայրերի խմբերը	Բնակչությունը, հազար մարդ	
		քաղաքային բնակ.	գյուղական բնակ.
1	Խոշորագույն	500-ից ավելի	5-ից ավելի
2	Խոշոր	250...500	3...5
3	Մեծ	100...250	1...3
4	Միջին	50...100	0,2...1,0
5	Փոքր	20...50	0,05...0,20
		10...20	մինչև 0,05

Սույն հոդվածում ուսումնասիրվել են բնակավայրերի կարգավիճակին առնչվող՝ արտերկրի և Հայաստանի պատմական փորձը, պաշտոնական փաստաթղթերն ու գիտական հրապարակումները: Համեմատական վերլուծությունների և ընդհանրացումների հիման վրա ներկայացվել են առաջարկություններ բնակավայրերը բնորոշող հասկացությունների շրջանակի վերանայման, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետությունում բնակավայրերի իրավական կարգավիճակի սահմանման սկզբունքների և դրանց կիրարկման վերաբերյալ:

Նյութեր և մեթոդներ

Մեր երկրում բնակավայրերը բնորոշելիս օգտագործվել են մի շարք եզրույթներ, որոնք որոշակի պատկերացում են տալիս ինչպես բնակավայրի մեծության, այնպես էլ դրա կարգավիճակի մասին: Այդ մոտեցումը որոշակի դրսևորումներ է ունեցել նաև Խորհրդային Հայաստանում, որի վարչատարածքային կառուցվածքը տրոհված էր երկու կարգերի, որոնցից առաջինում ընդգրկված էր 21 հանրապետական ենթակայության քաղաք, իսկ երկրորդում՝ 6 շրջանային ենթակայության քաղաք և 31 քաղաքատիպ ավան [13]:

Նկատենք, որ ներկայումս քաղաքի կարգավիճակ ունեցող Ագարակը, Ախթալան, Այրումը, Ապարանը, Բերդը, Բյուրեղավանը, Դաստակերտը, Եղեգնաձորը, Թալինը, Թումանյանը, Ճամբարակը, Մասիսը, Մարալիկը, Մարտունին, Մեծամորը, Նոյեմբերյանը, Նոր Հաճնը, Շամլուղը, Վայքը, Վեդին ու Վարդենիսը 1987 թ. ունեին քաղաքատիպ ավանի կարգավիճակ, իսկ Եղվարդը՝ ավանի: Քաղաքատիպ ավանի կարգավիճակ ունեին նաև ներկայումս գյուղի դասակարգում ունեցող Ագատամուտը, Անիպեմզան, Արագածավանը, Արզնին, Գագարինը, Լուսակերտը, Ձորագետը, Նոր Խարբերդը, Պեմզաշենը, Շիրակամուտը, Բաղրամյանը: Բացի այդ, ավանի կամ բանավանի կարգավիճակ ունեին տարբեր երկաթուղային կայարաններին և արտադրական ձեռնարկություններին կից կառուցված մի շարք բնակավայրեր (օրինակ՝ Անի, Արջուտ, Ջաջուտ, Փամբակ կայարաններին կից ավաններ, Վեդու գինու գործարանին կից, Շահումյանի թռչնաբուծարանին կից, Փայտամշակման գործարանին կից բանավաններ և այլն):

Այսպիսով, Խորհրդային Հայաստանում բնակավայրերի կարգավիճակը բնորոշող եզրույթները («քաղաք», «քաղաքատիպ ավան», «բանավան», «ավան» և «գյուղ») որոշակի պատկերացում էին տալիս ոչ միայն բնակավայրերի մեծության կամ նշանակության, այլև բնակչության հիմնական զբաղվածության մասին: «Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման մասին» ՀՀ Օրենքի համաձայն, ներկայումս մեր երկրում կա 1002 բնակավայր (ներառյալ Երևանը), որոնցից 49-ն ունի քաղաքի կարգավիճակ, 953-ը՝ գյուղի (աղ. 2):

Օրենքի հավելվածում ընդգրկված է 37 բնակավայր (որոնցից 12-ը՝ Սյունիքի և 7-ը՝ Վայոց Ձորի մարզերում), որոնք չունեն մշտական բնակչություն [14], և թերևս դրանով է պայմանավորված, որ 2015 թ. օրենքում կատարված փոփոխությամբ բնակավայրի սահմանումից հանվել է «մշտական» բառը [15], ինչը պատշաճ հիմնավորում չունեցող բացթողում է, որովհետև մեր երկրում կան հարյուրավոր պատմական բնակատեղիներ, ինչպես նաև կառուցապատված և այլ բնակավայրերից տարածքային առումով տարանջատված այգեգործական ընկերությունների տարածքներ, որոնք չունեն մշտական բնակչություն, հետևաբար, չեն դիտարկվում որպես բնակավայր:

Աղյուսակ 2

ՀՀ մարզերում բնակավայրերի թիվն ըստ կարգավիճակի

Հ/հ	Մարզ	Բնակավայրերի թիվը		
		ընդամենը	քաղաք	գյուղ
1	Արագածոտն	121	3	118
2	Արարատ	99	4	95
3	Արմավիր	98	3	95
4	Գեղարքունիք	98	5	93
5	Լոռի	128	8	120
6	Կոտայք	68	7	61
7	Շիրակ	130	3	127
8	Սյունիք	139	7	132
9	Վայոց ձոր	55	3	52
10	Տավուշ	65	5	60
	Ընդամենը	1001	48	953

Կարծում ենք, որ «բնակավայր» հասկացությունը նշված տարածքներից տարբերվում է հենց մշտական բնակչության առկայությամբ: Հետևաբար, մշտական բնակչություն չունեցող տարածքները բնակավայրերի ցանկում ներառելը որևէ կերպ չի առնչվում երկրի վարչատարածքային կառուցվածքի տրամաբանությանը:

Այսուհանդերձ, առանցքային հարցերը, որոնք կապված են բնակավայրերի կարգավիճակի հետ, հետևյալն են.

- ի՞նչ չափանիշների հիման վրա բնակավայրերը պետք է ստանան քաղաքի կամ գյուղի կարգավիճակ,
- արդյո՞ք «քաղաք» և «գյուղ» հասկացությունները բավարար են բոլոր բնակավայրերը բնորոշելու համար:

Ինչպես ցույց է տալիս արտերկրի և Հայաստանի պատմական փորձը, բնակավայրերի կարգավիճակը որոշելիս հաշվի են առնվել նախ և առաջ քանակական ցուցանիշները (բնակավայրի մեծությունը՝ բնակչության թիվը կամ խտությունը), ապա գործառույթները, ինչպես նաև բնակչության զբաղվածության բնույթը: Առանձին դեպքերում այդ գործոնները համատեղվել են:

Հաշվի առնելով շարադրվածը, հարկ է ներկայացնել և գնահատել Հայաստանի բնակավայրերի նկարագիրն ըստ նշված գործոնների:

1. Քանակական ցուցանիշներ

ա) բնակչության թիվը

Հայաստանի 49 քաղաքներից 6-ի բնակչության թիվը պակաս է 2 հազարից (Դաստակերտ՝ 281, Շամլուղ՝ 602, Թումանյան՝ 1448, Ծաղկաձոր՝ 1172, Այրում՝ 1795, Ախթալա՝ 1951): Եվս 5 քաղաքի բնակչության թիվը գտնվում է 2...5 հազարի միջակայքում (Թալին՝ 4019, Ջերմուկ՝ 4070, Ագարակ՝ 4072, Մեղրի՝ 4234, Նոյեմբերյան՝ 4517): Խոշոր քաղաքներից Վանաձորի բնակչության թիվը 76860 է, Գյումրիինը՝ 112108: Մնացած 35 քաղաքների բնակչության թիվը 5...50 հազարի միջակայքում է [14]: Աղ. 3-ում ներկայացված են նվազագույն և առավելագույն բնակչության թվաքանակ ունեցող գյուղերի թիվն ըստ մարզերի: Աղյուսակից երևում է, որ հանրապետության 31 գյուղերի բնակչությունն ավելին է, քան 11 քաղաքներինը, ինչը խոսում է այն մասին, որ բնակավայրերի դասակարգման ժամանակ միայն բնակչության թվաքանակով ղեկավարվելն իսկական խառնաշփոթ կստեղծի ոլորտում:

Բացի այդ, բերված թվերն ակնհայտորեն ցույց են տալիս մեր երկրի տարածքային զարգացման ցցուն անհամամասնությունները: Այսպես, Սյունիքի մարզի գյուղերի ավելի քան 9% չունի մշտական բնակչություն, իսկ 45,5%-ի բնակչությունը պակաս է 200-ից, միաժամանակ, մարզում չկա 5000-ից ավել բնակիչ ունեցող ոչ մի գյուղ: Մոտավորապես նույն պատկերն է Վայոց ձորի մարզում: Դրան հակառակ, խոշոր գյուղերը մեծ տոկոս են կազմում Կոտայքի և Գեղարքունիքի մարզերում: Այսուհանդերձ, բերված թվերի վերլուծությունն այլ հետազոտության առարկա է, նշենք միայն, որ մեր նախկին հետազոտությունները ցույց են տվել, որ 5000-ից պակաս բնակիչ ունեցող բնակավայրերում խնդրահարույց է դառնում կառավարման և ծառայությունների մատուցման արդյունավետությունը [16], որոնք նույնպես կարող են դիտարկվել որպես բնակավայրերի կարգավիճակը բնորոշող գործոններ:

Նվազագույն և առավելագույն բնակչության քանակ ունեցող գյուղերի թիվն ըստ մարզերի

Հ/հ	Մարզ	Գյուղերի թիվը			
		մշտ. բնակ. չունեցող	մինչև 100 բնակիչ	101...200 բնակիչ	5000-ից ավել բնակիչ
1	Արագածոտն	2	7	10	3
2	Արարատ	1	0	4	4
3	Արմավիր	0	0	2	3
4	Գեղարքունիք	4	4	8	9
5	Լոռի	1	15	12	2
6	Կոտայք	0	2	1	7
7	Շիրակ	5	11	13	2
8	Սյունիք	12	41	19	0
9	Վայոց ձոր	7	4	7	1
10	Տավուշ	2	0	2	0
	Ընդամենը	34	84	78	31

բ) Բնակչության խտությունը

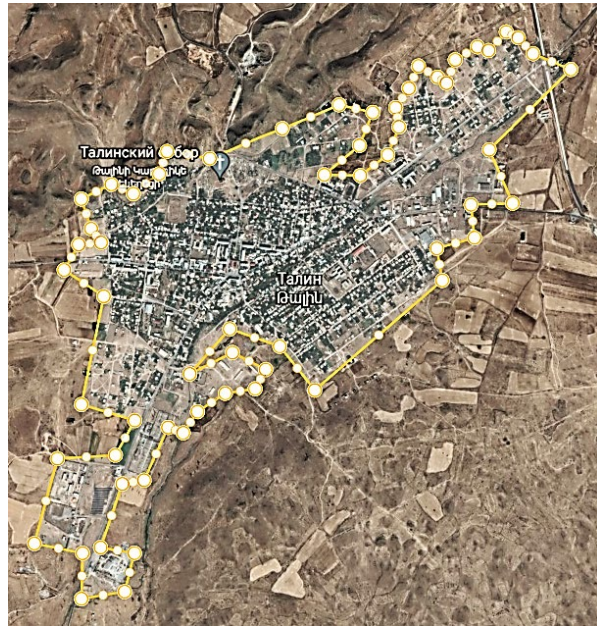
Համաձայն Եվրոպական Տնտեսական Հանձնաժողովի եվրոպական ստատիստիկների հանձնարարականների, քաղաք կարող է համարվել այն բնակավայրը, որի բնակչության խտությունը *քառ. կմ* -ի վրա 300 մարդուց ավելին է, իսկ բնակչության թիվը՝ 5000 մարդուց [3]:

Քանի որ ՀՀ քաղաքների զբաղեցրած (կառուցապատված) և այդ նպատակի համար նախատեսված տարածքների վերաբերյալ պաշտոնական ամփոփ աղբյուրները բացակայում են, համապատասխան տվյալները ստացվել են google.com/maps/ կայքի քարտեզների (նկար) հիման վրա քաղաքներից բնակչության ամենամեծ խտության ցուցանիշներ ունեն Բյուրեղավանը (7000 *մարդ/քառ.կմ*), Չարենցավանը և Նոր Հաճնը (5200-ական *մարդ/ քառ.կմ*), իսկ ամենացածր ցուցանիշները՝ Արտաշատը (1000 *մարդ/քառ.կմ*), Սպիտակը (1100 *մարդ/քառ.կմ*) և Ճամբարակը (1400 *մարդ/քառ.կմ*): Բնակչության խտության ամենափոքր ցուցանիշներն ունեն Ծաղկաձորը, Շամլուղը և Դաստակերտը (համապատասխանաբար, 600, 800 և 900 *մարդ/քառ.կմ*):

Ասվածից հետևում է, որ բնակչության խտության նվազագույն ցուցանիշներին համապատասխանում են մեր երկրի բոլոր քաղաքները, սակայն բնակչության թիվը հաշվի առնելու պարագայում դրանցից 11-ը չեն համապատասխանի այդ ցուցանիշին:

2. Գործառույթային ցուցանիշ կամ ենթակառուցվածքներով ապահովվածություն

«Քաղաք» հասկացության բնորոշումը չի սահմանափակվում միայն բնակչության քանակով և բնակիչների՝ ոչ գյուղատնտեսական գործունեությամբ: Քաղաքը գյուղից տարբերակող հատկանիշներից մեկը բնակչության զբաղվածության և բնակիչներին մատուցվող ծառայությունների լայն շրջանակն է, ինչը ենթադրում է որոշակի ենթակառուցվածքների առկայություն:

Նկ. Թալին քաղաքի տարածքի հաշվարկի համար կազմված ուրվագիծ

Ծառայությունների շրջանակի ընտրությունը չի պայմանավորվելու միջազգային փաստաթղթերով ընդունված սոցիալական առաջընթացի ցուցիչներով [17], այլ առանձնացվելու է դրանց այն շրջանակը, որը ենթադրում է բնակչությանն այդ ծառայությունների մատուցման համար անհրաժեշտ ոչ միայն առաջնային կարիքները, այլև զարգացման հնարավորություններն ապահովող ենթակառուցվածքների առկայությունը:

Չենք անդրադառնալու նաև այն ենթակառուցվածքներին, որոնք պետական կամ համայնքային գործառույթ չեն հանդիսանում և պայմանավորված են մասնավոր հատվածի ներդրումներով և պահանջարկ-առաջարկ հարաբերությամբ (մանրածախ և մեծածախ առևտուր, հանրային սնունդ, հյուրանոցային ու զվարճությունների բիզնես, նոտարական, բանկային ծառայություններ, արտադրական ձեռնարկություններ և այլն):

Որպես բնակչության առաջնային կարիքներ դիտարկվել են.

- կոմունալ-կենցաղային ծառայությունները (ջրամատակարարում, էլեկտրամատակարարում, գազամատակարարում, կապ),
- նախադպրոցական և հիմնական կրթությունը (մանկապարտեզ, տարրական և հիմնական դպրոց),
- առաջնային բուժօգնությունը (բուժկետ, ամբուլատորիա):

Բնակչության առաջնային կարիքների շրջանակում անհրաժեշտ է նկատի ունենալ նաև ըստ անհրաժեշտության մատուցվող ծառայությունների (շտապ բուժօգնություն, վթարային, հրշեջ և փրկարար ծառայություններ, ոստիկանություն) հասանելիությունը:

Բնակչության զարգացման հնարավորություններն ու բարեկեցության հիմքերն ապահովող ենթակառուցվածքներից առավել կարևորներն են.

- միջնակարգ և արտադպրոցական (երաժշտություն, կերպարվեստ, սպորտ, արհեստագործություն, տեխնիկա, տեխնոլոգիաներ) կրթությունը,

- առողջապահական հաստատությունները (պոլիկլինիկա, հիվանդանոց, առողջության կենտրոն),
- մշակութային հաստատությունները (ակումբ, մշակույթի տուն, մարզամշակութային համալիր, թատրոն և այլն),
- բնակչության հանգստի և ժամանցի համար նախատեսված ընդհանուր օգտագործման հանրային տարածքները,
- բնակչության ներքին և արտաքին տեղաշարժերն ապահովող փողոցաճանապարհային ցանցի առկայությունը,
- վարչակառավարչական ենթակառուցվածքները,
- համացանցի առկայությունը:

Ըստ այդմ, գնահատման կարիք ունի այն հարցը, թե Հայաստանի Հանրապետության արդյո՞ք բոլոր քաղաքներն են ապահովված վերը նշված ենթակառուցվածքներով:

3. Բնակչության զբաղվածության բնույթը

Բնակավայրերի կարգավիճակը որոշելիս պատմականորեն ընդունված չափանիշներից մեկը բնակչության զբաղվածությունն է: Ի տարբերություն քաղաքների, գյուղերի բնորոշումը, անկախ դրանց բնակչության թվաքանակից, պայմանավորվում է այն առանցքային հանգամանքով, որ դրանց բնակչության զբաղվածության հիմնական ոլորտը գյուղատնտեսությունն է (հողագործություն, անասնապահություն և այլն):

Հայաստանի Հանրապետության պարագայում հարկ է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ գյուղի կարգավիճակ ունեցող երկու տասնյակից բնակավայրերի բնակչության զբաղվածությունը գյուղատնտեսությունը չէ, քանի որ դրանք կազմավորվել են առանձին արդյունաբերական օբյեկտների կամ երկաթուղային կայանների սպասարկման համար: Բնականաբար, այդ բնակավայրերի բնակչությունը հողերի սեփականաշնորհման ժամանակ չի ստացել գյուղատնտեսական նշանակության հողամասեր: Նման վիճակում են Արջուտ կայարանը, Փոքր Այրումը, Փամբակը, Ձորագետը, Անիավանը, Ջաջուռավանը, Ագատամուտը, Աճարկուտը և այլն:

Այսպիսով, Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի կարգավիճակին առնչվող խնդիրներն ընդհանրացնելու պարագայում անհրաժեշտ է փաստել, որ ինչպես բազմաթիվ քաղաքներ, այնպես էլ գյուղեր չեն համապատասխանում բնակչության թվաքանակին, ենթակառուցվածքների առկայությանը և բնակչության զբաղվածությանն առնչվող ընդունված չափանիշներին:

Արդյունքներ և քննարկում

Ինչպես արդեն նշվել է, բնակավայրերի կարգավիճակի որոշման կամ սահմանման համընդհանուր կիրառման սկզբունքները բացակայում են և յուրաքանչյուր երկիր խնդիրը լուծում է՝ ելնելով իր կուտակված պատմական փորձից և առանձնահատկություններից:

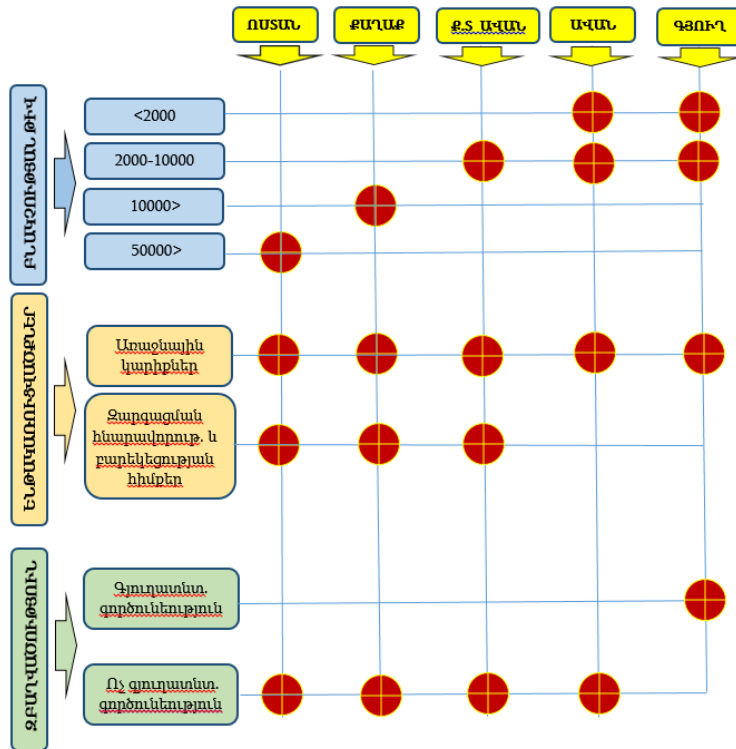
Ինչ վերաբերում է Հայաստանի Հանրապետությանը, այստեղ ոչ միայն սահմանված չեն բնակավայրերի կարգավիճակի որոշման սկզբունքները, այլև անտեսված են պատմականորեն ձևավորված որոշակի յուրահատկությունները: Նշված ոլորտը կանոնակարգելու նպատակով նախ ընդհանրացվել են սույն հետազոտության ընթացքում ներկայացված առանցքային խնդիրները.

- ա) մեր երկրում կան քաղաքներ, որոնց բնակչությունը պակաս է 5 հազարից և որոնք ապահովված չեն հանրային ծառայությունների մատուցման ենթակառուցվածքներով,
- բ) կան գյուղի կարգավիճակ ունեցող բնակավայրեր, որոնց բնակչության հիմնական զբաղվածությունը գյուղատնտեսությունը չէ,
- գ) կան նաև բնակավայրեր, որոնց բնակչությունը պակաս է 5 հազարից, սակայն դրանցում պատմականորեն ձևավորվել են բնակչության ոչ միայն առաջնային կարիքները, այլև զարգացման հնարավորություններն ապահովող ենթակառուցվածքներ,
- դ) վերը շարադրվածը հաշվի առնելով, հարկ է արձանագրել, որ միայն «քաղաք» և «գյուղ» հասկացությունները բավարար չեն՝ բնակավայրերի կարգավիճակը և առանձնահատկությունները բնորոշելու համար:

Նկատի ունենալով մեր երկրի պատմական փորձը և առանձնահատկությունները, առաջարկվում է Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանել բնակավայրերի 5 տարակարգ՝ ըստ 4-րդ աղյուսակում ներկայացված չափանիշների:

Աղյուսակ 4

ՀՀ բնակավայրերի տարակարգման առաջարկվող մոդել

Հաշվի առնելով ընտրված չափանիշները՝ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի տարակարգման հիմքում դրվել են հետևյալ սկզբունքները.

1) բնակչության առաջնային կարիքները, զարգացման հնարավորություններն ու բարեկեցության հիմքերն ապահովող ենթակառուցվածքներ, 50 *հազարից* ավելի բնակիչ, ինչպես նաև բնակչության՝ ոչ գյուղատնտեսական զբաղվածություն ունեցող բնակավայրերը ստանում են «ոստանի» կարգավիճակ (այդ չափանիշներին համապատասխանում է 2 բնակավայր): Երևանը նույնպես համապատասխանում է նշված չափանիշներին, սակայն ավելի նպատակահարմար է այս պարագայում «ոստան» եզրույթի փոխարեն կիրարկել համընդհանուր տարածում գտած՝ «մայրաքաղաք» եզրույթը,

2) նույն պայմաններին բավարարող, սակայն 10...50 *հազար* բնակիչ ունեցող բնակավայրերը ստանում են «քաղաքի» կարգավիճակ (նման կարգավիճակ կունենա 24 բնակավայր): Ըստ էության, այս տարակարգը համապատասխանում է ՀՀ շինարարական նորմերով սահմանված՝ «փոքր քաղաք» ձևակերպմանը [12].

3) նույն պայմանները բավարարող, սակայն մինչև 10 *հազար* բնակիչ ունեցող բնակավայրերը ստանում են «քաղաքատիպ ավանի» կարգավիճակ (այդ տարակարգում կընդգրկվի ներկայումս «քաղաքի» կարգավիճակ ունեցող 16 բնակավայր):

Վերը նշված տարակարգերում ընդգրկվող բնակավայրերի ցանկը ներկայացված է աղ. 5-ում:

Աղյուսակ 5

«Ոստանի», «քաղաքի» և «քաղաքատիպ ավանի» կարգավիճակ ստացող բնակավայրերի ցանկ

ՈՍՏԱՆ		1	Գյումրի				
		2	Վանաձոր				
ՔԱՂԱՔ		1	Աբովյան	9	Գորիս	17	Չարենցավան
		2	Ալավերդի	10	Դիլիջան	18	Սիսիան
		3	Աշտարակ	11	Եղվարդ	19	Սպիտակ
		4	Արարատ	12	Իջևան	20	Ստեփանավան
		5	Արթիկ	13	Կապան	21	Սևան
		6	Արմավիր	14	Հրազդան	22	Վաղարշապատ
		7	Արտաշատ	15	Մասիս	23	Վարդենիս
		8	Գավառ	16	Մարտունի	24	Վեդի
ՔԱՂԱՔԱՏԻՊ ԱՎԱՆ		1	Ագարակ	9	Մեծամոր		
		2	Ապարան	10	Մեղրի		
		3	Բերդ	11	Նոյեմբերյան		
		4	Բյուրեղավան	12	Նոր Հաճն		
		5	Եղեգնաձոր	13	Ջերմուկ		
		6	Թալին	14	Վայք		
		7	Ճամբարակ	15	Տաշիր		
		8	Մարալիկ	16	Քաջարան		

4) բնակչության առաջնային կարիքները բավարարող ենթակառուցվածքներ, մինչև 2000 բնակիչ, ինչպես նաև բնակչության՝ ոչ գյուղատնտեսական զբաղվածություն ունեցող բնակա-

վայրերը ստանում են «ավանի» կարգավիճակ (այդ տարակարգում կընդգրկվեն ներկայումս «քաղաքի» կարգավիճակ ունեցող Ախթալան, Այրումը, Դաստակերտը, Թումանյանը, Ծաղկաձորը և Շամլուղը): Միաժամանակ, նման կարգավիճակ կստանան մինչև 2000 բնակիչ ունեցող և ներկայումս «գյուղի» դասակարգում ունեցող այն բնակավայրերը, որոնց բնակչության հիմնական զբաղվածությունը գյուղատնտեսությունը չէ, օրինակ՝ Արջուտ, Քոբեր, Փամբակ կայարաններին և Առողջարանին կից ավանները Լոռիում, Ջաջուռավանը, Հացիկավանը, Աղին և Ախուրյան կայարաններին կից ավանները Շիրակում և այլն: Դրանց վերջնական ցանկերը պետք է քննարկման առարկա դառնա տարածքային կառավարման մարմինների և խոշորացված համայնքների մակարդակում,

5) անկախ բնակչության թվաքանակից, «գյուղի» տարակարգում կընդգրկվեն բոլոր այն բնակավայրերը, որոնք կարող են բավարարել բնակչության առաջնային կարիքները և որոնց բնակչության հիմնական զբաղվածությունը գյուղատնտեսական գործունեությունն է:

Ներկայացված առաջարկությունները չեն բացառում, որ պետությունը կարող է առանձին դեպքերում կիրառել այլ մոտեցումներ՝ հաշվի առնելով բնակավայրերի դերը, տարաբնակեցման համակարգի բազմակենտրոն կառուցվածք ձևավորելու անհրաժեշտությունը, բնակավայրի պատմական առանձնահատկությունները, աշխարհագրական դիրքը և այլն:

Բացի այդ, նկատի ունենալով տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունների ընդգրկումը շրջանակը [18] և դրանց ուղղակի առնչությունները վարչակառավարչական և հանրային ծառայությունների մատուցման ենթակառուցվածքների հետ, համայնքի կենտրոնի իրավական կարգավիճակ կարող են ունենալ միայն քաղաքները և քաղաքատիպ ավանները: Բացառություն կարող են կազմել, թերևս, ազգային փոքրամասնություններով բնակեցված գյուղերը:

Եզրակացություն

Բնակավայրի կարգավիճակին առնչվող արտերկրի, հայրենական պատմական փորձի, ինչպես նաև միջազգային փաստաթղթերի և գիտական հրապարակումների վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ ներկայումս բացակայում են «քաղաք» և «գյուղ» հասկացությունների սահմանման միասնական և համընդհանուր կիրառման սկզբունքները: Միաժամանակ, Հայաստանի բնակավայրերի բնակչության թվի, գործառնության ուղղվածության և բնակչության զբաղվածության ուսումնասիրությունները վկայում են, որ միայն վերը նշված հասկացությունները բավարար չեն բնորոշելու մեր երկրի բնակավայրերի առանձնահատկությունները:

Հաշվի առնելով նշված հանգամանքը, առաջարկվել է բնակավայրերը դասակարգելիս բացի «քաղաք» և «գյուղ» հասկացություններից կիրառության մեջ դնել նաև «ոստան», «քաղաքատիպ ավան» և «ավան» հասկացությունները:

Բացի այդ, ընտրված երեք առանցքային ցուցանիշների՝ բնակչության թվի, ենթակառուցվածքների շրջանակի և գրադավաճության հիման վրա մշակվել է բնակավայրերի իրավական կարգավիճակի սահմանման մոդել, ինչը թույլ կտա ոչ միայն այդ ցուցանիշների համադրումներով հստակորեն տարանջատել բնակավայրերն ըստ կարգավիճակի, այլև որոշակի պատկերացում կտա բնակավայրերի գործառնության ուղղվածության մասին:

Գրականության ցանկ

- [1] **М. Вебер**, История хозяйства. Город, Пер. с нем. «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», Москва, 2001.
- [2] **L.Dijkstra, E.Hamilton, S.Lall, S.Wahba**, How do we define cities, towns, and rural areas? Available from: <<https://blogs.worldbank.org/sustainablecities/how-do-we-define-cities-towns-and-rural-areas>>.
- [3] Европейская экономическая комиссия. Конференция европейских статистиков. Категории переписного населения и географические признаки – проект текста для рекомендаций Конференции европейских статистиков по проведению раунда переписей 2020 г. Режим доступа: <https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.41/2014/mtg2/7_R.pdf>.
- [4] **V. Gordon Childe**, The Urban Revolution Author(s), The Town Planning Review 21(1) (Apr., 1950) 3-17. Available from: <<http://www.jstor.org/stable/40102108?origin=JSTOR-pdf>>.
- [5] **Е.В. Соловьев**, Статус города: правовые основания присвоения, Марийский юридический вестник 11 (2014) 74-79.
- [6] **В.И. Гуляев**, Города-государства Майя. Структура и функции города в раннеклассовом обществе. Наука, Москва, 1979, 304 с.
- [7] **Ле Корбюзье**, Архитектура XX века. Прогресс, Москва, 1970, 304с.
- [8] **О.К. Трубицын**, Что такое город? Сибирский философский журнал 18(4) (2020) 77-90.
- [9] **Д.М. Казарян**, Историко-правовые предпосылки формирования и этапы развития правового статуса города Еревана, Журн.: Историческая и социально-образовательная мысль/Рубрика: Исторические науки 4-1(8) (2016) 70-74.
- [10] Նոր բառագիրք հայկազեան լեզուի. Տպարան ի սրբոյն Ղազարու, Վենետիկ, 1836. Էլեկտրոնային հղում. <http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=26&dt=HY_HY&pageNumber=26>:
- [11] ՀՀ օրենքը «Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման մասին» Էլեկտրոնային հղում. <<https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=240>>:
- [12] **ՀՀՇՆ 30-01-2014**. Քաղաքաշինություն. քաղաքային և գյուղական բնակավայրերի հատակագծում և կառուցապատում:
- [13] Հայկական սովետական հանրագիտարան. Սովետական Հայաստան. ՀՍՍՀ ԳԱ, Երևան, 1987:

- [14] Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտեի կայքէջ /հրապարակումներ/ Տարածքային վիճակագրություն. Էլեկտրոնային հղում.
</https://armstat.am/am/?nid=651>:
- [15] «Հայաստանի Հանրապետության օրենքը «Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման մասին» ՀՀ օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին». Էլեկտրոնային հղում. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=102849>:
- [16] **S.Tovmasyan, Y.Safaryan**, The problems of accessibility of public services and transport links, caused by the geographical location of the cities in the Republic of Armenia, in: Proceedings of 7-th International Conference Contemporary Problems of Architecture and Construction. Florence, Italy, 2015, pp. 533-538.
- [17] 2021. Social Progress Index. Available from: <https://www.socialprogress.org/resources>.
- [18] ՀՀ օրենքը «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՕ-337, ՀՀՊՏ 2002.06.21/21(196):

СТАТУС НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ: ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНЫЕ РЕШЕНИЯ

Սարգիս Արիստակեսովիչ Տովմասյան*, Արսեն Արսենովիչ Արուստամյան, Գայկ Կարենովիչ Զիրակյան

Национальный университет архитектуры и строительства Армении, г.Ереван, РА

**tosar@mail.ru*

В статье представлены проблемы, связанные со статусом населенных пунктов как за рубежом, так и в Республике Армения. Обосновано, что практикуемая в настоящее время в нашей стране классификация населенных пунктов, ограничивающаяся лишь понятиями «город» и «село», не имеет отношения к отечественному историческому опыту, кроме того, еще не определены принципы присвоения статуса населенным пунктам. На основе практикуемого за рубежом опыта выбраны основные показатели, характеризующие населенные пункты: численность населения, наличие инфраструктуры, обеспечивающей общественные услуги и основная занятость населения. На основе этих показателей проведены анализ и оценка общей картины населённых пунктов РА. В результате анализа, для определения характера населенных пунктов предложено использовать не только понятия “город” и “село”, но и “востан” (крупный, центральный город), “поселок городского типа” и “поселок”. В соответствии с указанными понятиями и выбранными критериями разработана новая модель классификации поселений. Представлены основные изменения и дополнения к существующей классификации населенных пунктов в результате реализации предложенной модели. Предложения могут найти применение в рамках изменений и дополнений нормативно-правовых актов, определяющих правовой статус населенных пунктов республики.

Ключевые слова: *поселок, город, село, инфраструктура, численность населения, занятость*

THE STATUS OF RESIDENCES: MAIN PROBLEMS AND POSSIBLE SOLUTIONS

Sargis Tovmasyan^{*}, Arsen Arustamyan, Hayk Ziraqyan

National University of Architecture and Construction of Armenia, Yerevan, RA

**tosar@mail.ru*

The article presents the issues related to the status of settlements both abroad and in the Republic of Armenia. It was argued that the classification of settlements currently implemented in our country, limited only to the concepts of "city" and "village", does not correspond to the domestic historical experience, besides, the principles of granting the status of settlements have not yet been defined. On the basis of the experience implemented abroad, the key indicators characterizing the settlements were selected: the number of the population, the availability of infrastructures providing public services and the main employment of the population, analyzing and evaluating the general image of the RA settlements according to these indicators. As a result of the analysis, it was proposed to use not only "city" and "village", but also "vostan"(Big City), "urban-type settlement" and "township" to define settlements. A new settlement classification model was developed according to the mentioned concepts and selected criteria. The main changes and additions to the existing classification of settlements as a result of the implementation of the proposed model are presented. The proposals can be applied within the framework of amendments and additions to the legal acts that determine the legal status of the settlements of the republic.

Keywords: settlement, city, village, infrastructure, population, employment

Թովմասյան Սարգիս Արխտամյանի, ճ. դ., դոցենտ (ՀՀ, ք. Երևան) – ՃՇՀԱՀ, Գիտության վարչության ղեկավար, (+374)91427599, tosar@mail.ru, **Առուստամյան Արսեն Արսենի, ճ. դ., պրոֆեսոր** (ՀՀ, ք. Երևան) – ՃՇՀԱՀ, Քաղաքաշինության ամբիոն, (+374)91414229, arustamyanarsen@yahoo.com, **Զիրազյան Հայկ Կարենի** (ՀՀ, ք. Երևան) – ՃՇՀԱՀ, Ճարտարապետության ֆակուլտետ, մագիստրանտ, (+374)44664846, ziraqyanm1@gmail.com

Товмасын Саргис Арустамесович, д-р архит., доцент (РА, г. Ереван) - НУАСА, Руководитель управления науки, (+374)91427599, tosar@mail.ru, **Арустамян Арсен Арсенович, д-р архит., проф.** (РА, г. Ереван) - НУАСА, кафедра Градостроительства, (+374)91414229, arustamyanarsen@yahoo.com, **Зиракян Гайк Каренович** (РА, г. Ереван) - НУАСА, факультет Архитектуры, магистрант, (+374)44664846, ziraqyanm1@gmail.com

Tovmasyan Sargis, Doctor of Science (architecture), Associate Professor (RA, Yerevan)- NUACA, Head of Science Department, (+374)91427599, tosar@mail.ru, **Arustamyan Arsen, Doctor of science (architecture), prof.** (RA, Yerevan) - NUACA, Chair of Urban Planning, (+374)91414229, arustamyanarsen@yahoo.com, **Ziraqyan Hayk** (RA, Yerevan) - NUACA, Faculty of Architecture, Master student (+374)44664846, ziraqyanm1@gmail.com

Ներկայացվել է՝ 28.12.2022թ.

Գրախոսվել է՝ 23.01.2023թ.

Ընդունվել է տպագրության՝ 20.04.2023թ.